

تناسب و زیبایی در ظروف سفالی منطقه باستانی گوهر تپه بهشهر (مازندران)

محمد اعظمزاده *

چکیده

مطالعه و بررسی ظروف سفالی ایران، علاوه بر آشنایی با فرهنگ‌ها و تعامل آن‌ها با یکدیگر و نیز مهاجرت اقوام، شیوه تفکر و اعتقاد آن‌ها را نشان می‌دهد. بدیهی است برای گشودن زوایای پنهان و آشکار ظروف، نیاز به تعمق در برخی خرده فرهنگ‌ها در اقوام ایرانی است. در مقاله پیش رو به اشیاء و ظروف سفالی منطقه گوهر تپه بهشهر (استان مازندران) پرداخته شده که امروزه به عنوان یکی از مناطق باستانی در سازمان میراث فرهنگی و گردشگری و صنایع دستی کشور ثبت گردیده است. مطالعات باستان‌شناسی نشان از قدمت هفت هزار ساله این منطقه دارد و یافته‌های دوران مفرغ (هزاره سوم ق.م.) تا عصر آهن II را آشکار می‌سازد. ظروف سفالی به دست آمده، علاوه بر ظرافت دارای زیبایی و تناسب چشمگیری بوده و در بررسی این نمونه‌ها مشخص شد ابعاد و اندازه ظاهری آن‌ها، از تناسب طلایی برخوردار هستند. نتایج حاصله نشان داد که آن دسته از ظروف سفالی که ظاهری زیبا دارند، ناخواسته از برخی قواعد تناسب طلایی پیروی کرده‌اند و با ابعاد آن‌ها هماهنگی دارند. و برخی از ظروف با طراحی آبریز منقاری شکل، که عمدتاً از منقار یا نوک پرندگان ماهی خوار الهام گرفته‌اند، دارای برجستگی‌های ظریف و حساب شده هستند. طبق نتایج کاوش باستان‌شناسان، این ظروف هنگام مراسم تدفین افراد خاص کاربرد داشته‌اند. هم‌چنین در طراحی برخی ظروف سفالی، شکل بدنه به طور آگاهانه از پرندگان الهام گرفته شده است. ادامه بررسی مشخص کرد، دسته‌ای از آثار سفالی که ظاهری ناموزون دارند از تناسب طلایی بهره‌ای نداشته و به علت فراوانی ساخت، از ظرافت و دقت هنرمندانه نیز برخوردار نیستند.

واژگان کلیدی

تناسب، زیبایی، ظروف سفالی، طراحی، نسبت‌های طلایی، ایران، مازندران، گوهر تپه.

* عضو هیئت علمی دانشگاه مازندران، دانشکده هنر و دانشجوی دکترای پژوهش هنر، دانشگاه تربیت مدرس

Email: A.Azamzadeh@yahoo.com

تصویر ۱- بخشی از محوطه باستانی گهرتپه، بهشهر، (مأخذ: نگارنده)

مقدمه

بدیع در تعیین اندازه‌ها، قطعا زمینه‌ساز تحولات بعدی در فرهنگ‌های همجوار شده است و احتمالا این نظام و قوانین در آثار هنری تمدن‌های بعدی نیز اثرگذار بوده است. روش تحقیق مقاله پیش رو به صورت توصیفی و تحلیلی است و بخش عمده گردآوری اطلاعات مورد استفاده، به صورت اطلاعات میدانی و کتابخانه‌ای می‌باشد.

مجموعه آثار گهرتپه تاثیر حضور آریایی‌ها

گهرتپه در یازده کیلومتری شمال غربی شهر تاریخی بهشهر (مازندران) و نزدیک دو غار باستانی هوتو^۱ و کمر بند^۲ واقع شده است.

این منطقه وسیع از دهه‌های قبل بر اثر حفاری‌های غیر مجاز، مورد توجه کاوشگران میراث فرهنگی کشور قرار گرفته و از سال ۱۳۷۹ تاکنون، سه محوطه آن به صورت موزه باز در برابر دیدگان گشوده شده است. (تصویر ۱) طی برآورد کارشناسان میراث فرهنگی استان مازندران، وسعت منطقه باستانی گهرتپه حدود ۵۰ هکتار اعلام شده است. (ماهری‌زهی، ۱۳۸۴، ۴)

با مشاهده محل کنونی، آثاری نظیر گورهای کشف شده، به همراه اشیای سفالین، لوازم آرایش و تزئین، ادوات جنگی، ابزارهای کوچک سنگی، پیکره‌های کوچک سفالی و سنگی از حیوانات به چشم می‌خورد. (تصویر ۲) هم چنین در بخشی از لایه‌های کشف شده، بقایای کوره صنعتی به همراه خاکستر اجاق در کنار آن، جهت

مجموعه باستانی گهرتپه، به عنوان یکی از استقرارگاه‌های عصر برنز و آهن در استان مازندران و به نظر محققان، یکی از شاخصه‌های مطالعاتی پیش از تاریخ استان‌های شمالی کشور، در پیوند با بخش‌هایی از آسیای مرکزی اهمیت دارد، به خصوص آن که برخی از گره‌های مطالعاتی و فرهنگی دوران مذکور را می‌گشاید. جذابیت گهرتپه، تنها به سبب شناخت گاه‌نگاری‌های باستان شناسی نیست بلکه زیبایی ظاهری و تناسب قابل تحسین ظروف سفالی، چشم هر بیننده‌ی را خیره می‌کند.

با توجه به گسترش سفال گری در این منطقه که همگام با ورود آریایی‌ها (در اواسط هزاره دوم ق.م.) بوده است، طراحی و ساخت انواع ظروف سفالی جهت مصرف روزمره، مراسم و آئین‌ها، ساخت ظروف خاص برای نگهداری داروهای گیاهی، غلات و ساخت گور خمره‌ها (متعلق به کودکان) رایج بوده و بدیهی است که تعدد و فراوانی ساخت ظروف، مهارت فنی سفال گران را ارتقا داده و آنان با گذشت زمان به معیارهای متناسب و اندازه‌های دقیق دست یافته‌اند.

بررسی و چگونگی استفاده از برخی معیارها در خصوص ابعاد و اندازه‌ها در اشیای سفالی به منظور دستیابی به زیبایی و تناسب، نگارنده این مقاله را بر آن داشت تا از دیدگاه علمی به شناسایی انواع ظروف سفالی منطقه بپردازد. تجربه‌های موفق سفالگران و خلق شیوه‌های

۱- این غار در دو کیلومتری بهشهر واقع شده است. برخی قطعات مکشوف در غار هوتو عبارتند از: ابزارهای سنگی و سفال‌های منقوش. قدمت برخی آثار به ۹۵۰۰ ق.م. (دوره میان‌سنگی) و ۶۱۰۰ ق.م. (دوره نوسنگی) و قدمت سفال‌های نقش‌دار به ۲۸۰۰ ق.م. (عصر آهن جدید) می‌رسد. (محسنی، ۱۳۷۹، ۱۴۷)

۲- این غار در دو کیلومتری بهشهر واقع شده است (حدود ۱۰۰ متری غار هوتو). تعدادی تیر سنگی و قطعات سفالی از عصر نوسنگی و یک چنگال بسیار زیبای استخوانی مربوط به حدود ۹۹۰۰ ق.م. کشف شده است. (محسنی، ۱۳۷۹، ۱۴۸)

تصویر ۳- شیوه تدفین مبتنی بر آئین‌ها در گوهرتپه (مأخذ: نگارنده)

تصویر ۲- بخشی از محوطه باستانی گوهرتپه، بهشهر، (مأخذ: نگارنده)

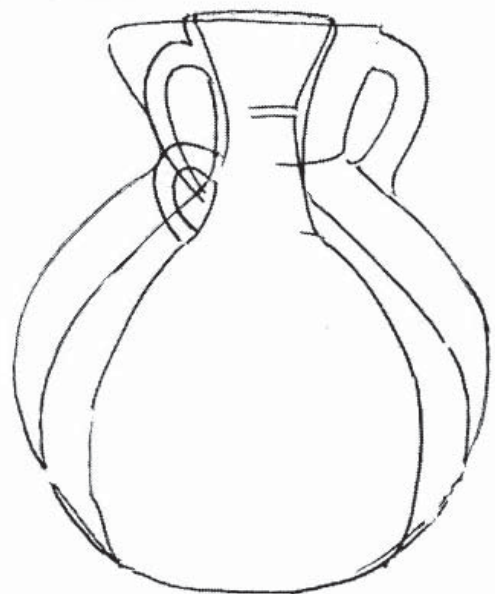
می‌شوند. درخصوص چگونگی پدید آمدن اشیای سفالی باید گفت «براساس نظر کامبخش فرد، محقق باستان شناسی پدید آمدن سفال خاکستری و سیاه در فلات ایران همزمان با ورود مردمان تازه یعنی آریایی‌ها و از طریق دو مسیر از مبدا شمال شرقی تا دره سفید رود (مارلیک گیلان) و شمال غربی از ماوراء النهر تا فققاز و دره سیاهرود بوده است». (توحیدی، ۱۳۸۲، ۱۴۶)

آثار سفالین بدون نقش به دست آمده بارنگ خاکستری داغدار^۱ و سفال‌های مایل به نارنجی به جای سفال‌های منقوش (که قبلاً توسط اقوام بومی رایج بود)، نه تنها در ناحیه گوهرتپه بلکه از مسیر منطقه گرگان طی طریق کرده و آن گاه از منطقه مارلیک گذشته و سبب تحولات جالب توجه شده بود. درمورد رواج ظروف خاکستری این نکته حائز اهمیت است که: «اقوام هند و اروپایی در منطقه گرگان استقرار یافتند و این نژاد جدید، فرهنگ ساخت ظروف خاکستری براق را گسترش دادند».^۲

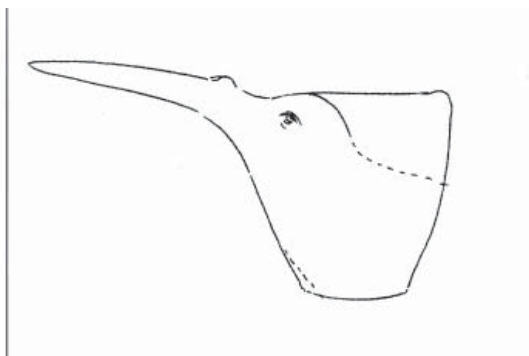
دکتر آیت‌اللهی درباره حضور شاخه‌ای از اقوام آریایی یعنی دولت مقتدر و جدید به نام «ماناییان» در هزاره دوم ق.م. در نواحی جنوب دریای مازندران، می‌گوید: «در هزاره دوم پیش از میلاد، در نواحی شمالی ایران، آثار

ذوب فلزات و پخت سفال به دست آمده که حاکی از پیشرفت ساکنان گوهرتپه در فن پخت آثار سفالین است. از سویی استحکام، تقارن و تناسب اشیای سفالین نشان گر حساسیت و هوشیاری سفال گران منطقه است.

باستان‌شناسان، زمان ساخت اشیاء را مربوط به عصر مفرغ (برنز) می‌دانند. این اشیای سفالین به همراه برخی ساکنان مدفون شده‌اند. شکل تدفین‌ها حالت جنبینی (چمباتمه‌ای) دارند که گویی مبتنی بر آئین‌ها و سنن مذهبی بوده است. (تصویر ۳)، ظروف دفن شده به رنگ‌های خاکستری روشن، تیره و قرمز روشن هستند و در اطراف سر، کمر و شکم متوفی قرار دارند. تعداد و نوع ظروف دفن شده در قبرها متفاوت است و در انواع جام‌های کوتاه و بلند، کاسه، پیمانه، خمره (جهت نگهداری غلات)، عود سوز و ظروف کوچک تر با آبریز بلند منقاری شکل مشاهده

تصویر ۴- یکسان بودن ابعاد و اندازه ظروف سفالی

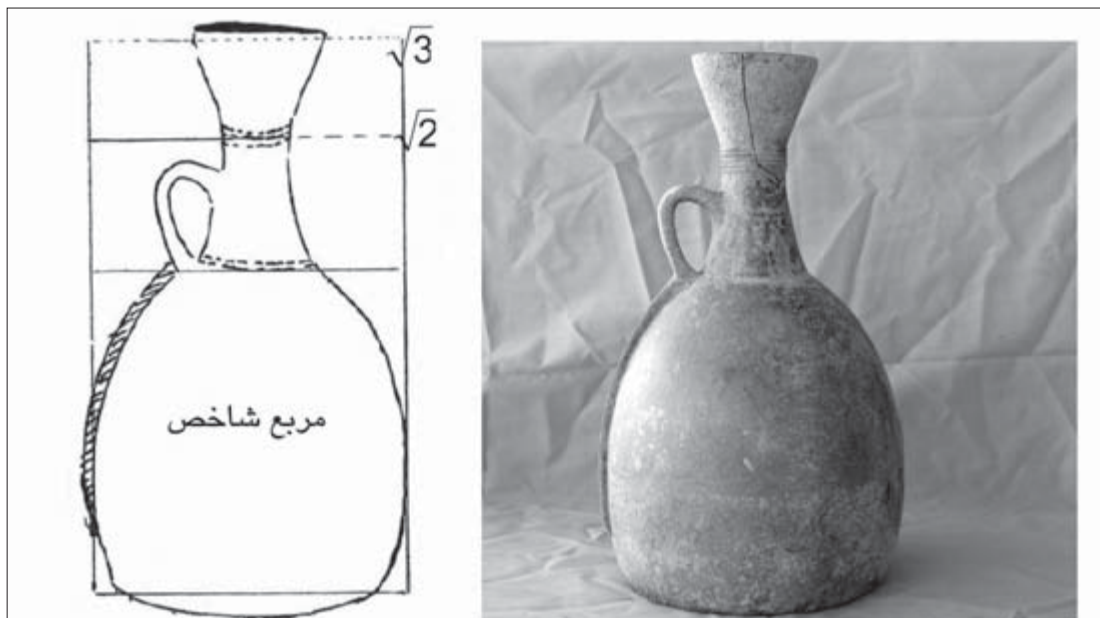

تصویر ۵- طراحی بدنه و محل آبریز با الهام از پرندگان، (مأخذ: نگارنده)

۱- ظروف سفالی پس از خارج نمودن از کوره، داغدار شده و در مقابل نور تالابو به خصوصی دارند. در برخی از ظروف، نقوش، داغدار می‌گردند و در بعضی دیگر کلیه سطوح داغدار می‌شوند. (نگهبان، ۱۳۴۳، ۱۹)

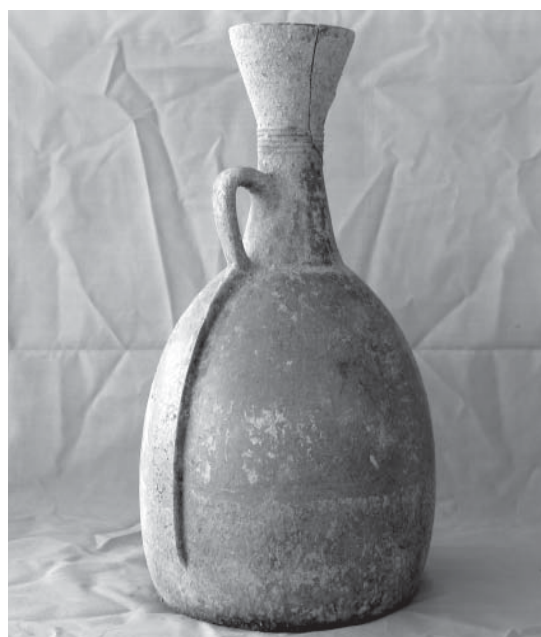
۲- موزه ایران باستان، گزارش چهارمین مجمع سالانه کاوش‌ها و پژوهش‌های باستان‌شناسی، تهران، ۱۳۵۴، ۲۹۸.

تناسب و زیبایی در
ظروف سفالی منطقه باستانی
گوهرتپه بهشهر (مازندران)

تصویر ۶- تنگ سفالی، مکشوف از منطقه گوهرتپه. (مأخذ: نگارنده)

دست یافته زیرا « اساس طبیعت برتناسبات و اندازه‌های ویژه‌ای پی افکنی شده است که در نظمی خاص، جریان تکوینی جهان و کیهان را شامل گشته، سیر تکاملی‌اش را به سوی کمال رهنمون می‌کند... چشم انسان از آغاز گشایش بر گیتی، با اندازه‌هایی آشنا می‌گردد که خداوند تبارک و تعالی در پی‌ریزی طبیعت و در سرشت خلقت خود انسان به کاربرده است». (آیت الهی، ۱۳۷۶، ۱۸۰)

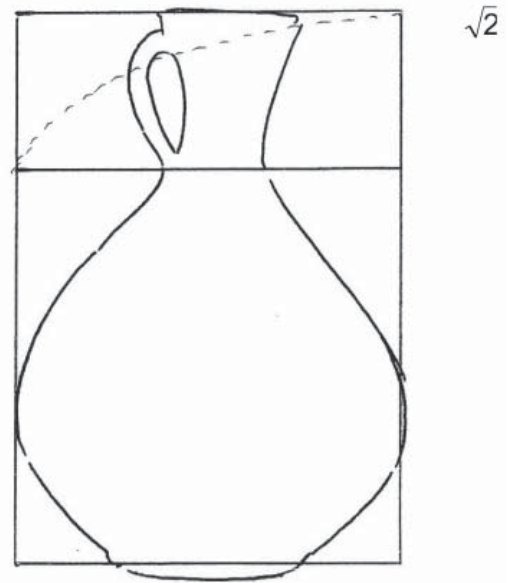
تصویر ۷- تنگ سفالی با طراحی زایده زیر دسته کوچک، (مأخذ: دفتر سایت موزه گوهرتپه)

مردمانی که به زبان ایرانی غیرکاسی سخن می‌گفتند، دیده شده است. آنان تهاجمی مهاجرت نکردند بلکه ورودشان تدریجی بوده و با مردم بومی ساکن فلات آمیزش کرده و تعاون و همیاری و هم زیستی مسالمت آمیز را پیش گرفته بودند. در این زمان است که سفال نقاشی شده کهن از میان می‌رود و به جای آن سفال صاف و صیقل شده رواج پیدا می‌کند... آن چه که مسلم است آن ها در شمال ایران و به ویژه در مازندران و آذربایجان، دولت نیرومندی تشکیل داده‌اند که دولت‌مان یا ماناییان نامیده می‌شود». (آیت الهی، ۱۳۷۶، ۶۳-۶۲)

تأملی بر تناسب و زیبایی ظروف سفالی گوهرتپه

در گذر زمان، زیبایی همواره کیفیتی بوده که موجب انبساط روان انسان شده است، این مهم در اغلب آثار هنری جوامع متمدن و بدوی قابل مشاهده است. تعریف زیبایی در فرهنگ‌های گوناگون بشری یکسان نیست و هرامری نسبی می‌باشد از این رو مفهوم تناسب هم، کم و بیش نسبی است. اما واقعیت آن است که «کار هنری در درون هر گستره‌ای قرار بگیرد و صرف‌نظر از اینکه آفریننده‌اش آهنگ آن را داشته یا نداشته، دارای شکل (form) است». (اسپور، ۱۳۸۳، ۶)

مطالعه شکل ظروف سفالین در گستره خود با توجه به مکان و زمان، به مفهوم تازه‌ای از معیارهای تناسب و اندازه بستگی دارد. در واقع این معیارها یکی از راه‌های شناخت و درک اشیا هستند. سفال گر ماهر آن زمان، گر چه در پی ایجاد تناسب ریاضی‌گونه اشیا نبود اما به نظر می‌رسد به مرور زمان، ضمن مهارت در ساخت ظروف سفالی، به درک و دریافت ذهنی این پدیده با تکیه بر طبیعت و کیهان

تصویر ۸- تشکیل مربع شاخص و مستطیل $\sqrt{2}$ (مأخذ: نگارنده)

نمونه استفاده بشر از این دانش که «تناسب طلایی» نامیده می‌شود نخستین بار در مصر کشف گردید سپس یونانی‌ها آن را وام گرفتند و به رومی‌ها انتقال دادند و در سده سیزدهم میلادی، براساس اسناد موجود، فیبوناچی، ریاضیدان ایتالیایی در مطالعاتش به گسترش آن پرداخت.^۱

براساس بررسی و مطالعه در آثار سفالین مکشوف در منطقه باستانی گوهرتپه، آشکار گشت که اغلب ظروف مذکور از نظر ساختاری، از نسبت‌های دقیقی برخوردار هستند و سفال گر در شکل‌دهی و طراحی و اندازه بدنه، دسته، آبریزگاه و گردن ظروف، ناخودآگاه به برخی نسبت‌های طلایی دست یافته است.

در مجموعه آثار گوهرتپه، پنج گروه ظرف و تعدادی از ساگرهای کوچک (ریتون‌ها) از تجسم اندام و یا سر برخی حیوانات اهلی نظیر اسب و گاو مشاهده می‌شود.

گروه اول: ظروف منقاری شکل و بدون دسته، گردن و پایه و بدون نقش.

گروه دوم: ظروف دارای دسته، گردن و پایه با نقوش زیگزاک و طرح گیاه.

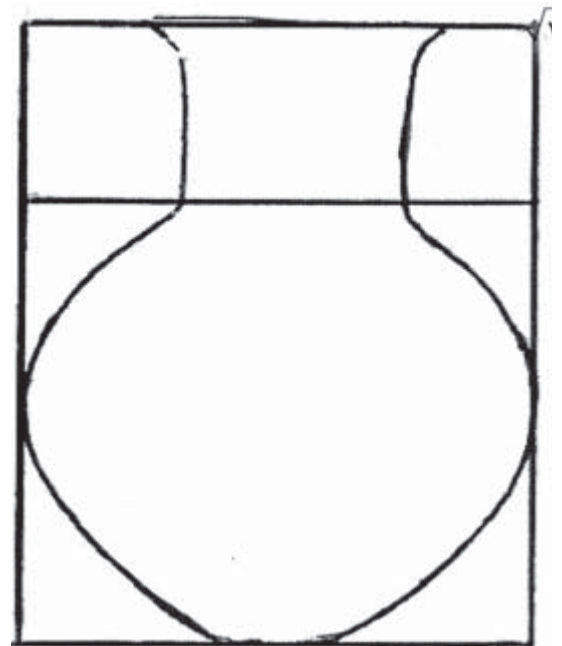
گروه سوم: عود سوزها که دارای دسته‌های کوچک، بدنه گرد و پایه بلند هستند.

گروه چهارم: ظروف ساده بدون دسته و پایه نظیر پیمانه و کاسه‌ها.

گروه پنجم: ساگرهای کوچک حیوانی.

درخصوص موارد مورد اشاره، ابتدا باید گفت که ابعاد و اندازه تقریبی اغلب ظروف سفالین مشابه بوده و به تناسب کاربرد، کشیدگی مناسبی دارند. (تصویر ۴)

بدیهی است که انسان خلاق، ضمن بهره‌مندی از اصول زیبایی‌شناسی متعدد در تمدن‌های کهن، از برخی اصول و نظام ثابت و جادودانه استفاده کرده و این قوانین در ساختار زیبایی‌شناسی بسیاری از بناها، اشیاء و آثار نقاشی و مجسمه‌سازی قابل رویت است و مانند یک قانون افسون شده در هر موضوعی که ظاهر گردد آن را متناسب و زیبا می‌سازد.

تصویر ۹- تشکیل مربع شاخص و مستطیل $\sqrt{2}$ (مأخذ: نگارندگان)

۱- برای مطالعه بیش تر به کتاب: مبانی نظری هنرهای تجسمی، دکتر حبیب اله آیت اللهی، صفحه ۱۸۱ مراجعه شود.

تناسب و زیبایی در ظروف
سفالی منطقه باستانی گوه‌رتپه
بهشهر (مازندران)

تصویر ۱۰- عود سوز، منطقه باستانی گوه‌رتپه، (مأخذ: دفتر سایت موزه گوه‌رتپه)

اغراق در شکل ظاهری این گونه آثار، نه تنها از خصوصیت هنرمندان حاشیه جنوبی دریای خزر بلکه از ویژگی‌های کلی هنر ایرانیان است. «...تمایل فوق‌العاده‌ای برای گنجاندن عناصر پیش‌بینی نشده ظروف سفالی، اغراق در بخش‌های معین و دادن ابعاد غیر متعارف به آن‌ها و تاکید بر دیگر بخش‌های آثار به شیوه‌ای مخالف وجود دارد. به این طریق، هنرمند ارزش‌های متعالی خاص

ظروف سفالی گروه اول دارای آبریز، منقاری شکل‌اند و به نظر می‌رسد کاربرد آن‌ها خارج از فعالیت‌های روزمره بوده است. مدیر پژوهشی موزه گوه‌رتپه در این باره می‌گوید: «کاربرد ظروف با طرح منقار پرندگان، معمولاً استفاده آئینی داشته و هنگام مراسم تدفین افراد شاخص، در کنار آنان به خاک سپرده می‌شد تا در جهان اخروی نیز از نعمت‌ها بهره‌مند گردند»^۱.

تصویر ۱۲- بخشی از پیکره‌های کوچک مکشوف از منطقه گوه‌رتپه (مأخذ: دفتر سایت موزه گوه‌رتپه)

تصویر ۱۱- پیکره‌های کوچک مکشوف از منطقه گوه‌رتپه، (مأخذ: دفتر سایت موزه گوه‌رتپه)

۱- علی ماهفروزی، کارشناس
ارشد باستان‌شناسی.

تصویر ۱۴- اسب سفالی قرمز رنگ، گوهر تپه بهشهر، (مأخذ: دفتر سایت موزه گوهر تپه)

آن گاه از طریق قطر مستطیل $\sqrt{2}$ ، به مستطیل $\sqrt{2}$ دست یابیم، نقاط قطع $\sqrt{2}$ خط $\sqrt{2}$ دقیقاً در شکست گردنه دوم و نقاط قطع، در دهانه ظرف مشاهده می‌شود.

علاوه بر ظرافت و تناسب دقیق آن، در بدنه ظرف، زائیده خطی باریک (زیردسته) قابل رویت است. (تصویر ۷) به نظر می‌رسد این زائیده باریک، در کاربری ظرف سفالی نقش چندان نداشته و می‌توان برای آن دو احتمال را متصور شد. اول آن که این برجستگی ظریف در تاریکی شب (به هنگام نیاز شخص) موقعیت بدنه ظرف را مشخص می‌سازد و احتمال دوم، جهت پیش گیری از یکنواختی طرح پدیده آمده است. احتمالاً این نگاه دقیق و هشیارانه از روی تصادف نیست بلکه به هوش و ذوق زیبایی‌شناسانه طراح به عنوان یک سفال گر حرفه‌ای اشاره دارد.

نمونه دیگر از وجود تناسب طلایی در ظروف مکشوف گوهر تپه، ظرف سفالی آبخوری با دسته‌ای کوچک و گردن متناسب است. (تصویر ۸)

اگر بدنه ظرف را در مربع شاخص برده و از طریق قطر مربع شاخص، مستطیل $\sqrt{2}$ را ایجاد نماییم، خواهیم دید با ارتفاع گردن ظرف هماهنگی کامل دارد. هم چنین قاعده مذکور در بسیاری از ظروف مکشوف دیگر قابل مشاهده است. (تصاویر ۹)

در بررسی دیگر ظروف سفالین این منطقه (گروه

تصویر ۱۶- تشکیل مستطیل $\sqrt{3}$ ، مشهور به مستطیل افلاطونی و ایجاد مثلث متساوی‌الاضلاع (مأخذ: نگارندگان)

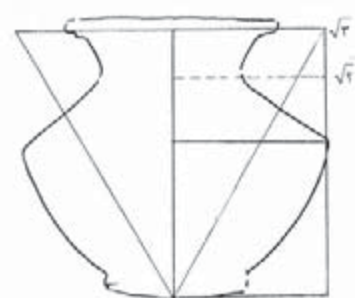
تصویر ۱۳- گاو سفالی کوهان‌دار قرمز رنگ، مارلیک گیلان، (مأخذ: نگهبان، ۱۳۴۳، ۸۵)

فراهم می‌آورد و کشش‌های درونی ایجاد می‌کند که هم غیر منتظره و هم برانگیزاننده‌اند». (اتینگهاوزن و یارشاطر، ۱۳۷۹، ۱۲)

طرح منقار پرنده در بدنه ظروف گروه اول بسیار ماهرانه و با دقت طراحی شده است و هماهنگی فراوان با سینه پرنده دارد که جزیی از بدنه ظرف محسوب می‌شود. (تصویر ۵) به نظر می‌رسد ظرافت این ظرف از اصول معینی پیروی می‌کند و برجستگی سمت راست دهانه و در ابتدای شکل آبریزگاه، آن را از یکنواختی طرح خارج ساخته است.

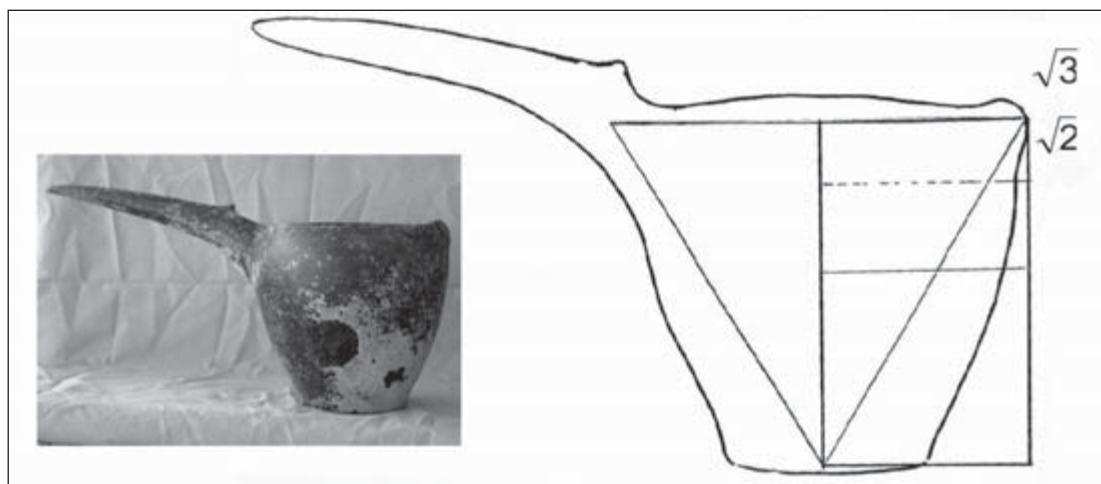
همچنین با بررسی ظرف سفالی دیگر (مربوط به گروه دوم)، که دارای دسته، گردن و پایه است، می‌توان ظاهر زیبا و کشیدگی قابل توجه در قسمت گردن آن را مشاهده کرد. (تصویر ۶)

مطابق تصویر، اگر بدنه ظرف را در مربع شاخص برده و از طریق مربع شاخص^۱، مستطیل^۱ را ایجاد نماییم^۲

تصویر ۱۵- تشکیل مستطیل $\sqrt{3}$ ، مشهور به مستطیل افلاطونی و ایجاد مثلث متساوی‌الاضلاع، (مأخذ: نگارنده)

۱- مربع شاخص که در نسبت‌های طلایی به کار برده می‌شود، در ساختن مستطیل $\sqrt{2}$ نقش مؤثری دارد.
۲- شکل مستطیل $\sqrt{2}$ به کمک مربع شاخص پدید می‌آید. اگر ضلع کوچک‌تر مستطیل برابر با یک «واحد» باشد، ضلع بزرگ‌تر آن برابر با قطر مربع یعنی $\sqrt{2}$ است. بنابراین می‌توان از مربع شاخص، مستطیل $\sqrt{2}$ را ایجاد کرد. (این مستطیل ابعاد استاندارد در هنرهای تجسمی محسوب می‌شود)
۳- پس از آن که مستطیل $\sqrt{2}$ را به دست آوردیم، توسط آن مستطیل $\sqrt{2}$ به وجود می‌آید. به این ترتیب که اگر قطر مستطیل را ملاک قرار دهیم، مشاهده می‌کنیم برابر با $\sqrt{2}$ است. این اندازه، طول ضلع بزرگ‌تر مستطیل $\sqrt{2}$ خواهد بود (که مستطیلی استاندارد در هنرهای تجسمی محسوب می‌شود و ابعاد مناسبی برای ایجاد ترکیب‌بندهای جذاب است).

تصویر ۱۷- تشکیل مستطیل، مشهور به مستطیل $\sqrt{3}$ افلاطونی و ایجاد مثلث متساوی الاضلاع، (مأخذ: نگارنده)

قسمت‌های میانی، شاخ و دم، دارای ارتفاع $9/5$ و طول 28 سانتی‌متر است. (تصویر ۱۲)

در یک نگاه کلی می‌توان گفت، تناسب و هماهنگی اجزا و کل پیکره گاو مکشوف در گوه‌رتپه، نازل‌تر از گاو املش (در گیلان) است. ابعاد و قوس‌های ظریف و حساب شده در گاوهای املش، علاوه بر کارایی، از زیبایی شگفت‌انگیزی نیز برخوردار هستند و می‌توان آن‌ها را با حرفه‌ای‌ترین آثار حجمی هنرمندان معاصر قابل مقایسه دانست. از سوی دیگر پیکرک‌های سفالی منطقه گوه‌رتپه، نه تنها از جنبه هنر انتزاعی بلکه از نظر شکل واقع‌گرایانه و جنبه کاربردی شان (به عنوان ریتون) اهمیت دارند. (تصاویر ۱۳ و ۱۴)

پیشنهاده

در ادامه تحقیق تعدادی از ظروف سفالین دیده شد که اجرای تناسب طلایی در آن‌ها به شکل دیگری انجام شده است. مطابق (تصویر ۱۵)، اگر مستطیل را برای نیمه اول ظرف ترسیم نماییم و از طریق یکی از قطرهایش، آن را به مثلث قائم الزاویه تقسیم کنیم و این دو مثلث را در جهت قاعده به یکدیگر بچسبانیم، یک مثلث متساوی الاضلاع تشکیل می‌شود که دقیقاً متناسب با ابعاد کلی ظرف سفالی است. (ایجاد مثلث متساوی الاضلاع، به مستطیل افلاطونی شهرت دارد. برای اطلاع بیش تر به صفحات ۱۹۱ و ۱۹۴ کتاب مبانی نظری هنرهای تجسمی دکتر حبیب‌الله آیت‌اللهی مراجعه شود) مشابه روند فوق را در دو ظرف دیگر مشاهده می‌کنیم. (تصاویر ۱۶ و ۱۷)

سوم ظروف) با دسته‌های کوچک، توجه هر ببیننده‌ای را جلب می‌کند. این وضعیت در آثار سفالین مکشوف در تپه مارلیک گیلان هم صادق است. «شکل برخی از ظروف سفالین متفاوت بوده و اغلب شامل ظروف دسته‌دار می‌باشند که احتمالاً آن‌ها را به جایی آویخته و به این روش استفاده می‌کرده‌اند زیرا به علت گرد بودن کف زیرین آن‌ها، ایستادن این نوع ظروف در زمین غیرممکن است». (سرفراز، فیروزمندی، ۱۳۸۱، ۷۹)

وجود دسته‌های کوچک به ویژه در طراحی عود سوزها شایع‌تر است. (تصویر ۱۰) شیوه ساخت آن‌ها دو تکه است: بخش بدنه و پایه.

اغلب عود سوزها ظرافت و تناسب خوبی ندارند و دلیل آن شاید فراوانی ساخت آن‌ها برای عموم مردم است. همچنین تناسب طلایی در برخی اشیاء شکل آن‌ها را ناموزون جلوه می‌دهد و علت آن شاید بی‌توجهی و بی‌ذوقی هنرمند بوده است.

علاوه بر تعدد و فراوانی ظروف سفالین، کشف پیکرک‌های کوچک سفالی و سنگی با طرح حیوانی گاو کوهان دار و پیکره‌های مشابه دیگر (گروه پنجم)، یادآور گاوهای مکشوف در مارلیک گیلان است که البته هرگز تناسب و زیبایی آثار مارلیک را ندارند. (تصویر ۱۱)

آثار پیکره‌های حیوانی گوه‌رتپه، بدون تزئین، یا دارای حداقل تزئین هستند که حکایت از شیوه واقع‌گرایانه دارد و تقلید از اندام حیوانات است. پیکره گاو برخلاف شکسته‌شدن

نتیجه

یکی از معیارهای مهم زیبایی‌شناسی، بهره‌گیری هنرمندانه از دانش تناسب طلایی است که در طول تاریخ، خواسته یا ناخواسته در برخی آثار معماری و نقاشی رعایت شده است.

مطالعه و تعمق در ایجاد تناسب و زیبایی ظروف سفالین در منطقه باستانی گوه‌رتپه و نقش تناسب طلایی، نتایج ذیل را در برداشته است:

- ۱- ساخت برخی ظروف سفالی با طرح آبریز منقاری، صرفاً برای مراسم تدفین افراد خاص کاربرد داشته و هنرمند در ایجاد تناسب و زیبایی ظاهری آن‌ها حداکثر تلاش را به کار برده است.
- ۲- وجود مربع شاخص در بدنه و مستطیل در سر و گردن برخی از ظروف، کاملاً مشهود است.
- ۳- سفال گران در ساخت و طراحی برخی ظروف مانند عود سوزها، به دلیل فراوانی ساخت برای کاربرد روزمره، حداقل مهارت را به کار گرفته‌اند و از این‌رو فاقد هرگونه تناسب و زیبایی هستند. (عدم وجود تناسب طلایی، این امر را اثبات می‌کند)
- ۴- در طراحی محل آبریز ظروف، هنرمندان از طرح منقار پرندگان الهام گرفته‌اند و در طراحی بدنه از سینه پرنده استفاده کرده‌اند.
- ۵- در مورد آثار پیکرک‌های سفالی و سنگی گوه‌رتپه، روش ساخت ریتون‌ها، بیش‌تر مبنای عینی دارد تا ذهنی، و در عین حال تناسب شایسته‌ای ندارند.
- ۶- هم‌چنان‌که اشاره گردید، به نظر می‌رسد ساختار کلی برخی از ظرف‌ها با شکل کلی مثلث متساوی الاضلاع که از مستطیل به دست می‌آید، متناسب هستند.

منابع و مآخذ

آیت‌اللهی، حبیب‌اله، مبانی نظری هنرهای تجسمی، انتشارات سمت، تهران، ۱۳۷۶.

اتینگهاوزن، ریچارد و یارشاطر، احسان، اوج‌های درخشان هنر ایران، ترجمه رویین پاکباز و هرمز عبداللهی، انتشارات آگاه، تهران، ۱۳۷۹.

اسپور، دنیس، انگیزه آفرینندگی در سیر تاریخی هنرها، ترجمه امیرجلال الدین اعظم، انتشارات نیلوفر، تهران، چاپ اول، ۱۳۸۳.

توحیدی، فائق، فن و هنر سفالگری، انتشارات سمت، تهران، ۱۳۸۲.

سرفراز، علی اکبر و فیروزمندی، بهمن، باستان‌شناسی و هنردوران ماد، هخامنشی، اشکانی و ساسانی، انتشارات عفاف، چاپ اول، ۱۳۸۱.

ماهفروزی، علی، پژوهش‌های باستان‌شناسی گوه‌رتپه، نشر سازمان میراث فرهنگی و صنایع دستی و گردشگری استان مازندران، ساری، ۱۳۸۴.

محسنی، حسین، اطلاعات عمومی هنر، انتشارات عفاف، تهران، ۱۳۷۹.

نگهبان، عزت‌اله، مارلیک، نشر دانشگاه تهران، تهران، ۱۳۴۳.